

TERUG NAAR REIMS

Didier Eribon
Het vonnis van de samenleving

—
*Klassen,
identiteiten, trajecten*

Vertaald uit het Frans door Jeanne Holierhoek

Leesmagazijn 2023

© 2 0 1 3
L I B R A I R I E
A R T H È M E
F A Y A R D
© 2 0 2 3
L E E S
M A G A Z I J N

Voor deze uitgave ontving de vertaalster een werkbeurs van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

De vertaalster mocht tijdens het vertalen een maand werken in het Europäisches Übersetzer Kollegium in Straelen, Duitsland.

EÜK : *Straelen*

NUR:302 ISBN:978-90-833037-0-3 LEESMAGAZIJN N°78
Tweede druk, 2018. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

	Opening	7
I	Analyse van de schaamte	11
1	Erfenis en verschil	12
2	Het ik en zijn schaduwen	38
3	De paradoxen van de hernieuwde toe-eigening	65
II	Bij het lezen van Annie Ernaux	87
1	De ambigüiteiten van de cultuur	88
2	De listen van het determinisme	117
3	Voorwaarden voor het herinneren	133
III	Herinneringspolitiek	157
1	Klassenstrijd	158
2	‘Volkscultuur’ en sociale reproductie	185
3	Genealogieën	217
	Epiloog	235
	In beroep gaan	236
	Nawoord van de vertaalster	243

Voor G., dat spreekt vanzelf

Opening

En nu moet ik er dus weer naar terug.

Het was niet wat ik beoogde. *Terug naar Reims (Retour à Reims)*,¹ het boek dat me zo veel moeite had gekost, had ik achter me willen laten zodra het zou zijn verschenen. Ik had het willen publiceren om het daarna te vergeten. En om vervolgens, na afloop van wat was bedoeld als een intermezzo, opnieuw mijn eigenlijke werk op te pakken, dat voor een hopelijk zo kort mogelijke periode zou zijn stilgelegd.

Had ik werkelijk geloofd dat het zo zou gaan? Was dat echt voorstelbaar? Algauw zou ik ontdekken dat een ‘terugkeer’ nooit afgesloten is, en waarschijnlijk nooit kan worden afgesloten: dat geldt zowel voor het afleggen van het feitelijke traject als voor de reflectie die ermee gepaard gaat en die de reis terug tot op zekere hoogte mogelijk maakt doordat ze begrijpelijk wordt. Terugkeer en reflectie horen bij elkaar; ze trekken samen op en zijn met elkaar verstrengeld. Maar reflectie brengt complexiteit en onzekerheid voort: de toch al problematische route wordt chaotisch. Spoedig bleek het onvermijdelijk dat ik zowel het feitenreelaas als de begeleidende analyses ging completeren. Dat ik zowel het een als het ander ging uitdiepen. Het schrijven van dat boek had zich met de kracht van het onontkoombare aan me opgedrongen. Nu bleek een verdere uitwerking geboden.

In een warmhartige bespreking van *Terug naar Reims* omschreef Annie Ernaux het boek als een ‘tot het uiterste doorgevoerde zelfanalyse’. Die formulering heeft me sterk geraakt. Ikzelf zag mijn project inderdaad als een poging om zo ver mogelijk te komen met het verkennen van mijzelf, dat wil zeggen van de maatschappelijke wereld waarin

¹ Noot vertaalster: *Terug naar Reims*, Amsterdam: Leesmagazijn, 2018, vert. Sanne van der Meij–*Retour à Reims*, Parijs: Fayard, 2009.

ik mijn kinderjaren en puberteit had doorgebracht, van de processen waarlangs een niet voor de hand liggend traject omhoog mij had verwijderd van het mij toebedachte lot en daardoor van mijn familie, van mijn oorspronkelijke milieu. Het ging in dat boek dus niet om mijzelf maar om de maatschappelijke realiteit, met haar hiërarchische verhoudingen die overal hun stempel op drukken, haar vonnissen die alom worden geveld, het geweld dat in die realiteit besloten ligt en haar zelfs bepaalt. Als schrijfster van *Een vrouw* en *De schaamte*, maar ook van *Het voorval* en *De bevroren vrouw*, was Ernaux de aangewezen persoon om te beseffen hoeveel risico’s zo’n onderneming met zich brengt.²

Zij heeft immers geregeld verkondigd dat ze alleen boeken wilde schrijven die haar in gevaar zouden brengen, boeken die je de moed ontnemen anderen nog recht in de ogen te kijken, omdat je weet dat zij door het boek greep op je hebben gekregen.

Maar elke ‘radicaliteit’ is voorlopig. Is ze eenmaal verworven, dat wil zeggen veroverd door middel van een geduldig en pijnlijk werken aan jezelf, afgewisseld met een reeks van crises waarin je overweegt het op te geven, of het feitelijk opgeeft om jezelf vervolgens te dwingen de draad weer op te pakken, dan dient de radicaliteit opnieuw te worden overtroffen. Dan voel je je verplicht om nog verder te gaan. Te proberen nog wat dieper door te dringen in de mysteries van de sociale magie, die zo verschrikkelijk doeltreffend is dat de overheersingsmechanismen en de politieke orde erdoor worden bestendigd. Kortom, te proberen om een antwoord te krijgen op de vraag waarom en hoe ‘het gaat zoals het gaat’, waarom er geen verandering komt. Betekent die constatering al niet dat ieder van ons op de een

² Noot vertaalster: A. Ernaux, *Une femme, La honte, L'événement, La femme gelée*, Parijs: Gallimard, 1987, 1997, 2000, 1981–*Een vrouw*, Amsterdam: Arbeiderspers, 1989, vert. G. Meijnsing–*De schaamte*, Amsterdam: Arbeiderspers, 1998, vert. R. Hofstede–*Het voorval*, Amsterdam: Arbeiderspers, 2004, vert. I. Beckers–*De bevroren vrouw*, Amsterdam: Arbeiderspers, 1987, vert. M. Kaas.

of andere manier meedoet aan de instandhouding van de gevestigde orde? Een orde die veronderstelt dat we instemmen—stilzwijgend of expliciet, maar altijd sterker dan we geloven of zouden willen—met de sociale en mentale structuren die wij erven, waarvan de geschiedenis in het diepste van onze lichamen en subjectiviteiten gegrift staat en die ons maken tot sociaal handelende personen wier sociaal handelen tevoren al vastligt?

Dus ja, ik moet erop terugkomen. Waarbij ik, net als in *Terug naar Reims*, een methode hanteer die ik graag ‘sociologische introspectie’ zou willen noemen—als deze paradoxale formulering me vergund is. De resultaten krijgen betekenis wanneer ze gaan resoneren met literaire en theoretische teksten waarin vergelijkbare kwesties aan de orde komen. In het voorliggende boek ben ik om te beginnen in gesprek gegaan met het werk van Annie Ernaux en van Pierre Bourdieu. Algauw kwamen daar nog andere auteurs bij. In deze beweging heen en weer tussen enerzijds de nietigste details uit het gewone leven en anderzijds de indringendste formuleringen uit de wetenschappelijke en literaire cultuur, is hopelijk iets ontstaan dat lijkt op kritische kennis. Het verlangen naar een verandering van de maatschappelijke wereld zou hier de instrumenten kunnen vinden die wellicht helpen die verandering te realiseren.

I

Analyse van de schaamte

1 Erfenis en verschil

Er liggen twee afbeeldingen voor me. Door hun uiteenlopende karakter is moeilijk voorstelbaar dat ze hebben gediend als illustratie op de achtereenvolgende voorkanten van een en hetzelfde boek, uitgebracht met een tussenruimte van een jaar: de oorspronkelijke uitgave van *Retour à Reims*, verschenen in oktober 2009, en de pocketuitgave van oktober 2010. De eerste illustratie had ik zorgvuldig uitgekozen. Het was een reproductie in miniatuur van *La route d'Uzès*, een schilderij van Nicolas de Staël. Er staat een weg op zonder dat duidelijk is waar die weg heen voert. Je zou je kunnen voorstellen dat je beide richtingen kunt nemen: vertrekken en terugkeren, als twee momenten van het leven, twee momenten in ieder geval van het mijne, dat ik in dat boek wilde reconstrueren. Met behulp van het schilderij van een kunstenaar die ik bewonder, zou ik vermijden dat er werd gefocust op het 'ik', zouden in plaats daarvan de structuren van de sociale wereld de aandacht krijgen: een weg, een landschap, een stad... dat wil zeggen een betrekking met tijd en ruimte, met de geschiedenis en de geografie. Weliswaar is het een concreet gesitueerde betrekking, maar ze is toch nog vaag genoeg om eenieder de mogelijkheid te geven zich er naar believen op te projecteren. En misschien fungeerde de streep in het midden (de weg) als symbool voor de splitsing van het ik, voor de kloof in de persoonlijkheid waarvan het boek verhaalt. Bovendien wist ik dat De Staël, die vanaf zijn kinderjaren ballingschap en omzwervingen had gekend, zichzelf van het leven had beroofd kort nadat hij dit werk had geschilderd. Het verleende iets dramatisch aan een beeld dat zo vredig leek. Er zijn altijd risico's wanneer je op weg gaat—om te vertrekken of om terug te keren, en het is niet per se precies bekend waarnaar je je begeeft, wat je gaat ontdek-

ken en wat er van je zal worden. Overal loert het geweld van de wereld, zelfs als het verborgen blijft achter de natuurlijk lijkende orde der dingen. In zijn commentaar op een ander doek van Nicolas de Staël uit dezelfde periode schrijft Ernst Gombrich vol bewondering over het feit dat een paar simpele maar hoogst fijngevoelige penseelstreken zich aaneensluiten tot overtuigende landschappen, die licht en afstand tevoorschijn toveren.³ Die raadselachtige, ongewisse sfeer leek me perfect. De keuze paste trouwens bij het ontwerp voor de serie waarin het boek zou verschijnen: een eigentijds kunstwerk, ingekaderd in het midden van het omslag, onder de titel van het boek. Er was alle reden voor tevredenheid: het resultaat was zeer geslaagd. Het is altijd makkelijk en o zo prettig om het je eigen cultuurnarcisme naar de zin te maken.

Maar de andere afbeelding? De uitgeefster drong erop aan dat ik voor de pocketeditie een foto van mezelf zou aanleveren. De vraag was al eerder gesteld: toen de eerste druk er lag, kreeg ik van verschillende kranten en tijdschriften het verzoek of ik foto's voor ze had uit mijn kinderjaren en uit mijn puberteit, die ze dan bij hun recensie konden zetten. Steevast was mijn antwoord: 'Ik heb er geen.' Dat was niet waar, mijn moeder had me er een paar gegeven. We hadden ze opgediept uit dozen die we samen hadden geopend, de dag na mijn vaders begrafenis. Dat was een emotioneel moment geweest. Mijn onoprechtheid gaf me een slecht geweten. Terwijl de recensenten zich lovend uitlieten over mijn moed... geneerde ik me voor wat leek op een opperste vorm van lafheid. Dit betekende dat ik het nog heel lastig vond, mijn familiegeschiedenis bewust te aanvaarden: ik voelde me in staat haar op te roepen in een uitgewerkt en goed opgebouwd betoog, maar voor het simpelweg tonen ervan deinsde ik terug.

3 E. Gombrich, *The Story of Art*, Londen: Phaidon Press, 15de druk, 1989, p. 482—Eeuwige schoonheid, Houten: Gaade/Unieboek/Spectrum, 2014, vert. E. Houtzager, M.G. Kruiemel-Stonebrink, R. Nefkens, J. Bos, p. 607-608.